

КУБИШКІНА А. О.,
здобувач кафедри
адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
(Сумський державний університет)

УДК 347.97/99

ФОРМИ І РІВЕНЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ АПЕЛЯЦІЙНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано сутність принципів судової влади та визначено форми і рівень реалізації цих принципів в процесі організації та діяльності апеляційних судів в Україні. Сформульовано визначення принципів організації та діяльності апеляційних судів. На основі системи принципів судової влади визначено систему принципів організації та функціонування апеляційних судів та здійснено їх класифікацію.

Ключові слова: принципи, судова влада, апеляційні суди, суди загальної юрисдикції, правосуддя.

В статье проанализирована сущность принципов судебной власти и определены формы и уровень реализации этих принципов в процессе организации и деятельности апелляционных судов в Украине. Сформулировано определение принципов организации и деятельности апелляционных судов. На основе системы принципов судебной власти определена система принципов организации и деятельности апелляционных судов и сделана их классификация.

Ключевые слова: принципы, судебная власть, апелляционный суд, суды общей юрисдикции, правосудие.

The academic article analyzes the nature of the principles of judicial authority and formulates forms and level of realization of those principles in the process of organization and activities of appeal courts in Ukraine. Determination of principles of organization and activities of appeal courts is formulated. On the basis of the system of principles of judicial authority defines system of principles of organization and functioning of appeal courts and made their classification.

Key words: principles, judicial authority, appeal court, court of general jurisdiction, principles of justice.

Вступ. На сучасному етапі розвитку правової держави та формування громадянського суспільства особливо актуальним є комплексне правове дослідження основних засад діяльності судової влади, оскільки ці принципи є відправними положеннями, які виступають базисом формування, організації та функціонування всіх судових органів загалом й апеляційних судів зокрема. Водночас варто вказати на недостатність спеціальних наукових досліджень з питань визначення форм і рівнів реалізації принципів судової влади, а також специфіки цієї реалізації в процесі організації та діяльності апеляційних судів України на підтвердження їх адміністративно-правового статусу. У науці досі не було визначено поняття принципів організації та діяльності апеляційних судів.

Проблема аналізу системи принципів судової влади та окремо принципів правосуддя, визначення їх класифікації були висвітлені в узагальнюючих наукових працях таких провід-



них вчених-теоретиків й процесуалістів, як В.Ф. Погорілко, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, У.А. Мірінович, О.І. Махницький, Ю.М. Грошевий. Питання аналізу принципів діяльності апеляційних судів у своїх дослідженнях торкнувся лише В.М. Коваль, однак ці дослідження, на наш погляд, не є повними.

Постановка завдання. Мета статті – виявлення та встановлення основних форм реалізації принципів судової влади при здійсненні організації та діяльності конкретно апеляційних судів з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративне правопорушення, а також надання чіткого визначення принципів організації та функціонування апеляційних судів.

Результати дослідження. Зі здобуттям своєї незалежності Україна проголосила курс на розбудову демократичної, соціальної та правової держави, що передбачає взяття державою обов'язку щодо захисту гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства. Невід'ємною умовою побудови в Україні демократичної правової держави є становлення сильної і незалежної судової влади, оскільки основне її призначення – це охорона членів суспільства від будь-якого свавілля громадян і від невірних дій самої держави, її органів, посадових осіб.

Органи судової влади, як і всі інші державні органи і суспільні організації, які займаються правоохоронною діяльністю, здійснюють її на основі певних принципів, враховуючи при цьому притаманні лише їм певні специфічні властивості.

Розгляд принципів організації та діяльності апеляційних судів в Україні неможливий без розгляду принципів судової влади і правосуддя.

Взагалі під принципами розуміється основне, вихідне положення, особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось, норма, правило, яким керується хто-небудь в житті, поведінці [1, с. 693].

Французький філософ П'єр Прудон зазначав, що принципи взагалі є душою науки. Будь-який предмет має свою ідею, свій принцип і свій закон. Будь-яке явище відповідає якійсь ідеї, ніщо не відбувається в світі, не виражаючи якоїсь ідеї – все це є аксіомами науки. На принципах ґрунтується все життя народів і все моральне значення їхнього побуту. В ім'я принципів здійснюються державні перевороти, в їх ім'я вмирають і відроджуються спільноти [2, с. 83].

Усі сторони організації та діяльності судів в Україні регулюються нормами права, серед яких можна вирізнити такі, що визначають не окремі особливості устрою суду та його діяльності, а найбільш загальні й найбільш важливі їх сторони, які в силу цього набувають значення принципів судової влади [3, с. 18].

У сучасній юридичній літературі під принципами судової влади розуміють норми найбільш загального керівного характеру, що визначають місце судової влади в системі єдиної державної влади, виражають сутність і внутрішній зміст інституту судової влади, побудову її основних інститутів та спрямовані на реалізацію завдань, що стоять перед цією владою [3, с. 18]. Тут доречним буде наголосити на тому, що судова влада є складною категорією, більш широкою, ніж правосуддя, принципи якої, як правило, виокремлюють та аналізують.

Неможливо не погодитись з думкою О.І. Махницького про те, що судова влада як політико-правовий феномен повинна отримати чітке визначення свого конституційного статусу в Конституції України, а саме в розділі VIII «Правосуддя», який безпосередньо присвячений загальним засадам діяльності та функціонування судової влади в Україні та в якому на даний час навіть вербальна конструкція «судова влада» не застосовується взагалі, тим більше, що функціональна характеристика суду дає можливість обґрунтувати його позицію як самостійної гілки державної влади [4, с. 34].

Зазвичай науковці, в тому числі У.А. Мірінович, В.В. Молдован, В.В. Копейчиков, у своїх працях виокремлюють та докладно аналізують принципи, які за сферою поширення слід віднести до принципів правосуддя, тобто як спосіб реалізації судової влади шляхом вирішення на підставі чинного права із застосуванням особливої процесуальної форми кон-



кретних справ і спорів, які виникають внаслідок різних конфліктів у суспільстві між людьми, між людиною і державою, між різними структурами держави.

В.Т. Малярєнко також надає визначення правосуддя як державної діяльності, яку провадить суд шляхом розгляду й вирішення у судових засіданнях в особливій, установленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ [5, с. 70].

Стаття 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон України) прямо вказує на те, що судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя [6].

Принципи здійснення правосуддя – це закріплені в законі основні державно-політичні та правові ідеї щодо завдань і порядку здійснення процесу судочинства, його стадій та інститутів по всім категоріям справ [7, с. 680].

Вчений-конституціоналіст В.Ф. Погорілко під принципами правосуддя розуміє основоположні правові ідеї, закріплені в Конституції та законах України, які визначають організацію і діяльність судової влади [8, с. 579].

Хотілося б звернути увагу на один важливий, на думку автора, аспект, а саме на те, що судова влада не лише реалізується шляхом здійснення правосуддя, але й виконує ряд допоміжних функцій, що знайшли своє вираження в організаційних засадах діяльності судів, які створюють умови належного кадрового, матеріально-технічного, інформаційно-аналітичного та іншого забезпечення судової діяльності та безпосередньо впливають на ефективність здійснення правосуддя [9, с. 24]. У своїй діяльності апеляційні суди України зобов'язанні дотримуватись основних принципів як судової влади в цілому, так і принципів правосуддя зокрема.

Зважаючи на все вищевикладене, можна дати визначення принципів організації та діяльності апеляційних судів в Україні як фундаментальних положень, найбільш суттєвих властивостей, які містяться в Конституції України, Законі України, відповідних процесуальних кодексах, інших правових актах та визначають систему організації апеляційних судів, зумовлюють характер та зміст, а також напрями розвитку і подальшого удосконалення функціонування цих судів та спрямовані на реалізацію завдань, що стоять перед цими судами.

Говорячи про принципи, які притаманні процесам організації та діяльності апеляційного суду як окремі ланці судової системи необхідно насамперед відштовхуватись від системи принципів, які притаманні судовій владі в цілому, при цьому не забуваючи про те, що, хоча всі принципи судової влади й складають структуровану систему й нерозривно пов'язані між собою, для кожного виду судочинства та на кожній окремій стадії здійснення судової влади існує власна специфіка реалізації певного принципу, що відображає природу відповідної судової діяльності та особливості відносин, що з нею пов'язані [10, с. 18].

Серед науковців існує кілька теоретико-правових підходів щодо класифікації принципів судової влади. Найбільш поширеними є: за джерелом закріплення (в Конституції, Законі, процесуальних актах), за предметом регулювання (принципи організації та принципи здійснення правосуддя), за змістом і сферою розповсюдження (загальноправові, міжгалузеві, галузеві та окремих правових інститутів).

Заслуговує на увагу, як ми вважаємо, класифікація принципів, яку запропонував І.Є. Марочкін та яку підтримали такі дослідники, як У.А. Мірінович, О.І. Махницький, оскільки вона є такою, що розкриває сутність та специфіку судової влади та поділяється на такі три підсистеми, що включають певні принципи, а саме: інституціональні принципи (фіксують загальні відносини, що виникають при запровадженні інституту судової влади в суспільстві, визначенні її місця в системі поділу влади та загальних засад взаємовідносин з іншими державними та приватними інститутами); організаційні (звернені до відносин, які виникають з приводу організації судової системи, структури її органів); функціональні (визначають основи здійснення правосуддя та стосуються відносин, які виникають при судовому розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших справ) [3, с. 18].

Ми не можемо розділити думку В.Д. Чернадчука, В.В. Сухоноса, В.П. Нагребельного, Д.М. Лук'янця про те, що окремі принципи можуть вважатися як організаційними, так і



функціональними, тобто такими, які визначають й устрій судів, і процес одночасно, оскільки, якщо ці принципи є як організаційними, так і функціональними, то вони повинні відноситись до підсистеми загальних принципів, які запроваджують конституційні засади формування судової влади як самостійного державного інституту та притаманні взагалі інституту судової влади як при організації судових органів, так і при їх функціонуванні [11, с. 11].

Загальні (інституціональні) й організаційні принципи діяльності апеляційних судів, на нашу думку, потребують більш детального розгляду з метою визначення сутності, змісту, функціональної спрямованості апеляційного суду України як адміністративно-правової ланки усієї судової системи України, що впливатиме на ефективність здійснення правосуддя цими судами і таким чином сприятиме подальшій розбудові України як демократичної, правової держави, в якій функціонує ефективна й незалежна судова влада.

Безперечно, основними принципами, які притаманні організації та функціонуванню апеляційних судів, є загальні, інституціональні принципи, які складають основу діяльності всіх судів судової системи України.

Апеляційним судам в їхній діяльності притаманні такі інституціональні принципи, як принципи законності, справедливості, здійснення судової влади тільки судом, доступності, верховенства права, публічності, самостійності суду та незалежності суддів.

Що стосується принципу справедливості, то вимога справедливості сформульована у ряді міжнародно-правових актів: в статті 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та в пункті 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також у статті 2 Закону України, відповідно до якої суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України.

Необхідний інтегрований підхід щодо розкриття принципу справедливості, оскільки цей принцип вимагає від держави дотримання ряду гарантій: гарантії доступу до правосуддя, матеріальних гарантій, тобто забезпечення певних вимог щодо організації судів та кількісного складу корпусу суддів, процесуальних гарантій щодо здійснення судового розгляду [3, с. 19].

Важливе місце в системі принципів судової влади посідає принцип верховенства права, який є особливою загальноправовою цінністю, яку усі без винятку суди повинні провести через всю свою діяльність на шляху до розвитку демократичної, правової держави.

В.В. Городовенко зазначає, що становлення принципу верховенства права у судочинстві пов'язано не тільки із визначенням ролі суду як основного гаранта прав особи, але і з утвердженням примату Конституції України як основного закону держави. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (стаття 8) [12, с. 2].

Принцип доступності передбачає нормативне закріплення та реальне забезпечення можливості безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав, відсутність невинуватих правових і фактичних ускладнень при цьому.

Частиною 3 статті 3 Закону України на судову систему покладений обов'язок забезпечити доступність правосуддя [6].

Апеляційні суди, реалізуючи принцип доступності, повинні дотримуватись гарантії усім громадянам, які на підставі закону звернулись до суду, безперешкодної можливості оскарження рішення суду першої інстанції. При цьому апеляційні суди повинні дотримуватись й певних організаційно-правових гарантій, а саме щодо добору висококваліфікованих спеціалістів апарату суду, які повинні завжди діяти згідно з законом, гідно виконувати свою роботу, повністю дотримуватись професійної етики. Керівник апарату суду, у свою чергу, повинен раціонально організувати роботу своїх працівників і, що є не менш важливим, достатнє матеріально-технічне забезпечення суду державою, що сприятиме більш ефективному виконанню роботи його працівниками.

Принцип здійснення правосуддя тільки судом міститься у статті 124 Конституції України [13] та статті 5 Закону України [6]. Згідно із законодавством судова влада в Україні здійс-



нюється лише судами в особі суддів. Цей принцип реалізується й апеляційними судами як відповідними судами загальної юрисдикції. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. А також необхідно зазначити, що не допускається створення надзвичайних та особливих судів [2, с. 84].

Принцип здійснення судової влади тільки судом прямо стосується апеляційного суду також і тому, що передбачає такий правовий режим, за яким скасування або зміна судових рішень можливі лише вищим судом і відповідно до певної процедури. Жодне рішення не може бути скасовано або змінено іншим органом державної влади [3, с. 22].

Такі процесуалісти, В.Д. як Чернадчук, В.В. Сухонос, відносять принцип законності тільки до функціональних принципів, хоча, на наш погляд, до цієї підсистеми мають відноситись лише ті принципи, які регулюють процесуальну діяльність суду, а принцип законності має загальний характер та знаходить свій прояв не лише при здійсненні судами, в тому числі й апеляційними, правосуддя, але і в нормативних положеннях, що стосуються судоустрою.

Керуючись принципом законності, апеляційні суди вивчають і узагальнюють судову практику, надають методичну допомогу місцевим судам у застосуванні законодавства, вносять пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Принцип публічності в апеляційних судах знаходить свій прояв у доступності судових актів для ознайомлення, що врегульовано Законом України «Про доступ до судових рішень» від 22 лютого 2005 року № 3262-IV та Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень» від 25 травня 2006 року № 740.

Фундаментальним принципом судової влади в цілому та судочинства зокрема є принцип самостійності судів і незалежності суддів, який передбачає, що суди загальної юрисдикції в Україні є самостійними, а судді під час здійснення правосуддя незалежні від будь-якого впливу, нікому не підзвітні й підкоряються лише закону. Фактично принцип самостійності судів і незалежності суддів визначає загальні засади і сутність конституційно-правового статусу судів і суддів судів загальної юрисдикції в Україні взагалі й апеляційних судів зокрема [5, с. 123].

Цей принцип закріплений як у Конституції України (стаття 126, частина 1 статті 129), так і у Законі України (частина 1 статті 1, стаття 6, статті 47–49).

Гарантії самостійності судів і незалежності суддів, згідно з частиною 3 статті 48 Закону України, забезпечуються особливим порядком призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів; незмінюваністю суддів та їх недоторканістю; порядком здійснення судочинства, встановленим процесуальним законом, таємницею постановлення судового рішення; забороною втручання у здійснення правосуддя; відповідальністю за неповагу до суду чи судді; особливим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів; належним матеріальним і соціальним забезпеченням суддів; функціонуванням органів суддівського самоврядування; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; правом судді на відставку [6].

Особливе значення принцип самостійності судів і незалежності суддів набуває в діяльності апеляційних судів, оскільки в апеляційних судах передбачений колегіальний розгляд справ і важлива в цьому випадку незалежність судді від керівництва суду, від інших суддів складу суду (колегії), зокрема незалежність суддів, які входять до складу суду, від головуючого, яка забезпечується тим, що всі вони мають рівні права щодо дослідження доказів, а також в обговоренні й прийнятті рішень за своїм внутрішнім переконанням. Рішення у колегії суддів приймається шляхом голосування, головуючий голосує останнім, а судді, який залишився у меншості, гарантується право висловити письмово свою окрему думку, що також є проявом принципу незалежності.

До організаційних принципів, які стосуються побудови та організації діяльності апеляційних судів, відносяться принципи спеціалізації, інстанційності, територіальності.



Принципи інстанційності, спеціалізації та територіальності знайшли свою пряму реалізацію при побудові та функціонуванні апеляційних судів України.

Принцип інстанційності знайшов свій прояв у частині 2 статті 7 Закону України, відповідно до якої в Україні діють суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій і Верховний Суд України [6]. Отже, апеляційні суди України є судами другої інстанції, які на підставі поданої апеляційної скарги чи подання здійснюють перевірку законності та обґрунтованості судових актів, ухвалених судами першої інстанції, що не вступили в законну силу.

Принцип територіальності відносно апеляційних судів знайшов своє закріплення у частині 1 статті 125 Конституції України та частині 2 статті 26 Закону України, якою передбачено, що апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються відповідно до указу Президента України в апеляційних округах.

Відповідно до Указу Президента «Питання мережі місцевих загальних і апеляційних судів» від 20 травня 2011 року № 591/2011 такими округами є місто Київ, місто Севастополь, Автономна Республіка Крим, області, а апеляційними судами у відповідних апеляційних округах є відповідно Апеляційний суд міста Києва, Апеляційний суд міста Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, апеляційні суди областей. Загальна кількість апеляційних судів дорівнює 27.

Принцип спеціалізації відображений у частині 1 статті 125 Конституції України та статті 18 Закону України, відповідно до яких суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [6].

Таким чином, законодавець у Законі України затвердив процес суцільної спеціалізації в рамках системи судів загальної юрисдикції без винятків для цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення.

Хоча певним недоліком, який, на нашу думку, не був врахований законодавцем, є неоднозначність назви апеляційних судів, які спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення, оскільки фактично вона не змінилася та й надалі відображає лише приналежність цього суду до апеляційної інстанції та назву області чи міста, на яку поширюється дія цього суду (наприклад, Апеляційний суд Сумської області), що не повною мірою, на відміну від впровадженого Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, відображає завершення процесу спеціалізації складових частин системи судів загальної юрисдикції.

В апеляційних судах відповідних областей, АРК, міст Києва та Севастополя на підтвердження внутрішньої спеціалізації цих судів діють дві судові палати, а саме: судова палата з розгляду цивільних справ та судова палата з розгляду кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення. Крім того, в апеляційних судах, відповідно до частини 3 статті 18 Закону України, діє спеціалізація зі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Функціональні принципи (державної мови судочинства, одноособового і колегіального розгляду справ, гласності судового процесу та його повного фіксування технічними засобами, участі народу при здійсненні правосуддя, рівності усіх учасників процесу, змагальності, диспозитивності, забезпечення обвинуваченому права на захист, презумпції невинуватості, всебічного, повного, об'єктивного розгляду справ, обов'язкового виконання судових рішень тощо) як принципи здійснення правосуддя, в тому числі апеляційними судами, на нашу думку, потребують детальної наукової розробки при розгляді різних форм судочинства залежно від дослідження їх в окремих правових процесах, а саме кримінальному, адміністративному, цивільному та господарському.

Висновки. Отже, як державним органам при побудові апеляційних судів, законодавцями при створенні нормативно-правової бази для організації та діяльності цих судів, так і апеляційним судам при організації й безпосередній своїй діяльності необхідно дотримуватись основних принципів судової влади, які, в свою чергу, вироблені багаторічною практи-



кою, зусиллями наукових колективів та окремих науковців і закріплені в нормативних актах, оскільки таке дотримання є свідченням не лише демократизму всієї судової системи, але й реальним фактором побудови правової держави України, із сильною і незалежною судовою владою, де людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а суд є безперечним і найважливішим гарантом захисту прав людини і громадянина.

Список використаних джерел:

1. Глумачний словник української мови /уклад.: Т.В. Ковальова, Л.П. Коврига. – Х. : Синтекс, 2005. – 672 с.
2. Молдован В.В. Судоустрій. Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН : [навч. посіб.] / В.В. Молдован, А.В. Молдован – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 364 с.
3. Організація судової влади в Україні : [навч. посіб.] / за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібілової. –Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – 184 с.
4. Махницький О.І. Конституційно-правові принципи судової влади в Україні / О.І. Махницький // Право і суспільство. – 2013. – № 6-2. – С. 30–42.
5. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : [підручник] / [О.С. Захарова, В.Я. Карабань, В.С. Ковальський (кер. авт. кол.) та ін.] ; відп. ред В.Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Вісник Верховної Ради України. – 2010. – № 142. – Ст. 1125.
7. Правознавство : [підручник] / за ред. В.В. Копейчикова. – 7-ме вид., стер. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 736 с.
8. Конституційне право України : [підруч. для юридичних вузів] / за ред. проф. В.Ф. Погорілка. – 4-те вид. доп./переоп. – К. : Наукова думка, 2003. – 722 с.
9. Абова Т.Е. Судебная власть / Т.Е. Абова, Е.Б. Абросимова ; под ред. И.Л. Петрухина. – М. : ООО «Велби», 2003. – 720 с.
10. Організація судових та правоохоронних органів : [підручник для студ. юрид. вищих навч. закладів] / [І.Є. Марочкін, Н.В. Сібілова, В.П. Тихий та ін.] ; за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібілової. – Х. : Одиссей, 2009. – 320 с.
11. Господарське процесуальне право : [підручник] / за заг. ред. В.Д. Чернадчука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2009. – 378 с.
12. Городовенко В.В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади / В.В. Городовенко // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 14. – С. 2–15.
13. Конституція України : від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

